

BOLALAR FOLKLORI VA ULARNING BADIY XUSUSIYATLARI

Respublika musiqa va san'at kolleji
Folklor san'ati kafedrasida katta o'qituvchisi
Eraliyev Zohidjon Muhammadovich

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalar folklori va ularning badiiy xususiyatlari haqida fikr yuritilgan*

Kalit so'zlar: *Bolalar folklori, qo'shiq, o'yin, alla, topishmoq, tez aytish*

O'zbek bolalari o'zlarining xilma-xil o'yinlari va rang-barang janrdagi qo'shiq repertuarini yaratganlarki, ularda bolalikning qalb tebranishlari, qiziqish va ehtirolari, voqelikka munosabatidagi o'ziga xosliklari, psixologiyasi balqib turadi. Bolalar shular bilangina cheklanmaganlar; ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot taqozosi bilan kattalar repertuariga daxldor ayrim folklor hodisalarini o'zlashtirib – o'zlarinikil qilib borganlar. Bugungi kunda topishmoqlar, tez aytishlar va qo'g'irchoq teatrining tom ma'noda bolalarniki bo'lib qolgani hech kimda shubha uyg'otmaydi. Ana shu taxlitda o'yinlar, qo'shiqlar, og'zaki nasr, muqallid yoki og'zaki teatr tarzida tarmoqlangan va o'zaro chambarchas bog'lanib, bir butunlik holatiga kirgan o'zbek bolalar folklori shakllanib ulgurgan.

1. Qo'shiqlar. Bolalar ijodkorligi va ijrochiligida salmoqli mavqega ega bo'lgan qo'shiqlar tabiatiga ko'ra lirik va hajviy mohiyatga molikligi bilan ajralib turadi:

a) onalar allalaridan ritmik uquvi shakllana boshlagan kichkintoylarda 2-5 yasharliklaridayoq o'z xatti-harakatlari va o'yinlarini ritmik jihatdan baholash va boshqarish mayli tug'iladi. Bu shunchaki baholash va boshqarishgina bo'lmay, ularning o'sha xatti-harakatlari, o'yinlaridagi hayotiy mazmuni ritmga solishdan iborat poetik ko'tarinkilik hisoblanadi. Shu sababli ular shovqin solib aytiladi va aksar holatlarda ikki satrdan oshmaydi. Tovushlar shovqinining ritmik garmoniyasi hosilasi sifatida to'qilgan bunday qiqillamalar bolalar ijrochiligida ilk poetik akt hisoblanishi bilan qimmatlidir.

Turli yoshdagi bolalarning voqelikka poetik munosabatlari chuqurlashgani sayin ular ijod va ijro etgan qo'shiqlar ham shakl, ham mazmun jihatidan teranlashib, takomillashib boradi. Shu zaylda uchlik, to'rtlik, beshlik, oltilik va sakkizlik shaklidagi qo'shiqlar yuzaga kelgan. Ayniqsa, to'rtlik shakli bolalar repertuarida keng tarqalgan. Shuningdek, kompozitsion jihatdan dialog negizida qurilgan qo'shiqlar ham anchagina. Odatda, ular aytishuvlar (aytishmalar) ham deyiladi. Hajman anchayin katta voqeaband qo'shiqlar ham bor. Xullas, lirik qo'shiqlar qanday hajm va shaklda bo'lishidan qat'iy nazar bolalar yoshi va saviyasi darajasida ijtimoiy voqelikka poetik munosabat ifodasi sifatida yaratilganligi bilan xarakterlanadi.

b) bolalar ham hazil-mutoyibaga alohida rag'bat bilan qarashadi. Bir-birlarida tabiiy yoki ma'naviy qusur hamda kamchiliklarni payqashgan zahotiyoyoq tap tortmasdan, ayashmay, avvaliga nomga qofiyadosh laqab topib, keyinroq – jarayon chuqurlashgani sari shu laqabning ohangdoshligiga omuxta ritmga uyg'unlashgan hazilni chuqurlashtirib mazax

qilishadi, tegishadi, hatto ota-onalaridagi nojo_ ya xatti-harakatlarni ham boplab yuzlariga solishadi.

Bolalar, aql-idroklari to_ lisha va teranlasha borgani sayin, ijtimoiy voqelikka ham faolroq munosabatda bo_ lishga harakat qiladilar. Shu jarayonda payqagan ijtimoiy illatlarni masxaralash darajasida o_ zlarida jur'at seza boshlaydilar. Ana shunday taassurot zamirida ularning folklor bisotida hajviy yoki satirik va yumoristik qo_ shiqlar silsilasi yuzaga kelgan.

2. O_ yinlar. Bular bolalar faoliyatida alohida rol o_ ynaydi va bolalar o_ yin folklori sifatida maxsus guruhni tashkil etadi. Qolaversa, o_ yinlarning o_ zi ham harakat maqsadiga ko_ ra ikki katta guruhga bo_ linadi:

a) harakatli o_ yinlar. Ma'lumki, bolalarning bunday o_ yinlari asosini harakat tashkil etadi. Ammo harakat esa o_ z-o_ zidan voqelikka aylanmaydi, uning yuzaga kelishida taqlid, narsa (predmet) va poetik so_ z vosita vazifasini o_ taydi. Shu xususiyatiga ko_ ra harakatli o_ yinlarning uch ichki tipini ajratish mumkin:

- taqlid negizida qurilgan harakatli o_ yinlar;
- narsa yoki o_ yinchoqlar harakatni boshqaradigan o_ yinlar;
- poetik so_ z harakatni boshqaradigan o_ yinlar.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, bolalar ijrochiligida o_ yinlar qo_ shiqlar bilan ziynatlangani tufayli favqulodda estetik mohiyat kasb etgan. Zero, qo_ shiq harakatdan iborat o_ yinlarning ajralmas uzviy qismi sifatida ularning mazmundorligini to_ ldirishga xizmat qilgan, aniqrog_ i, qo_ shiq bolalarni o_ yinga chorlaydi, yo ular o_ yiniga muqaddima bo_ ladi, yo o_ yin uchun shart vazifasini o_ taydi. Bunday vaziyatda u o_ yinning debochasini tashkil qiladi, yo o_ yindagi harakatning yo_ nalishini belgilab, dramatik holatni yuzaga keltiradi, yo o_ yinga yakun yasab, ishtirokchilarni tarqalishga da'vat etadi. Bunday qo_ shiqlar o_ yinning tarkibiy uzvi sanaladi. Chunki ularda butun o_ yin jarayoni zuhur topmaydi. Chorlamalar, cheklashmahoqlar, sanamalar, shuningdek, o_ yindagi harakatni boshqaruvchi badihalar va tarqalmahoqlar shunday xarakterga ega.

b) ma'naviy yoki so_ z o_ yinlari. Bolalar so_ z bilan o_ ynab, ma'naviy kamolot pillapoyalaridan ildamlaydi. Bola o_ z kamolotining ilk bosqichida so_ z ma'nosini anglashdan yiroq turadi. Biroq so_ zning sehirli olamiga u bilan o_ ynab turib kira boradi. Onalar allalarining nazokatli ohangi bilan tanglayi ko_ tarilgan bolakay endi tovushlarning mo_ jizakor ohanglaridan huzurlana boshlaydi. Eng muhimi, shunday huzurlanish zavqini o_ zi uchun o_ zi kashf etishga intilib, asta-sekin so_ zlar hosilasidan tug_ ilgan ritmlarning harakatga yoki fikrga uyg_ un tarovatidan ma'no uqishga mayli kuchaya boradi. Kattalar bolalardagi bu ma'naviy ehtiyojni qondirishni ko_ zlab, qachonlardir topishmoq tez aytish singari so_ z o_ yinlarini o_ ylab topganlar. Bolalarga bular g_ oyat maqbul tushdi va ularni chinakamiga o_ zlashtirib, hatto —o_ zlarinikil qilib oldilar. Ayni choqda o_ zlar ham guldur-guplarni, bir-birlarini so_ zda chandishni chinakam ma'naviy o_ yin darajasiga ko_ tardilar, shuningdek, so_ zlarini sindirib ma'no uqish mashqlaridan iborat sirli yashirin tilning xilma-xil ko_ rinishlarini o_ ylab topdilar.

Allalar beshik qo_ shiqlarining keng tarqalgan an'anaviy janri hisoblanadi. Jahonda biror xalq, millat yoki elat yo_ qki, ularning o_ z allasi bo_ lmasa... Ruslarda —baykil yoxud

—bayushkil deb yuritiluvchi bunday qo_shiqlar turkmanlarda —huvdilar, tatarlarda —alliballil, qoraqalpoqlarda —heyya-heyyal, turklarda —nini-ninil, forslarda —lo-lol, inglizlarda —cradlesong lullaby, nemislarda —wiegeliel, fransuzlarda —berceusel, o_zbek va tojiklarda —allal va —allol atamaları bilan mashhurdir. Binobarin, alla jahon onalarining mehrga yo_g_rilgan bir qadar farahbaxsh, ammo o_rni bilan esa bir qadar mayus, muqaddas qo_shig_idir.

—Allalar, odatda, bolalarning emizikli davridan to uch yoshni to_ldirguniga qadar aytiladi. Ularning ana shu yosh bilan bog_lanishi qat'iy bo_lib, bu xususiyat faqat beshik qo_shiqlarigagina xosdir. Shu sababli allalarni ona suti bilan bog_lashlari bejiz emas. Ha, allada ona sutining tiniqligi, pokizaligi bor. Uning mo_tabarligi shundan. Bunga chaqaloqning ma'sumligi, pokligi, begunohligi, bezavolligi, musaffoligi va norastaligi qo_shilib, allalar yana bir qadar muqaddaslashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T., —Musiqal, 2010. 368 b.
2. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. T.: —Mumtoz sO'zl, 2010.
3. Madayev O., Sobitova T. O_zbek xalq oqzaki poetik ijodi. T., 2005.
4. Жирмунский В. М., Зарифов Х. Т. Узбекский народный героический эпос. М., с. 303.
5. Jo_rayev M. Folklorshunoslik asoslari. – T., 2009 yil.